

Valóság és tévedések

Salgótarján legtragikusabb, egyben legsötétebb napjáról

„Így volt ez már régen, / Így van ez ma is, / Elnyomták a népet, / Elnyomják ma is. / Szipolyozták vérét / Évszázadon át, / Fellázítva énjét / E kizsákmányolás. / Gyűlt a keserűség / A megbántott lelkekben, / S ha felkelt a pórnép, / Ölték törvény nevében...”
(Jecsmenik Andor „gumi BOTcsinálta munkás költő” 1956. december 8! című verséből, melyet december 15-én írt a salgótarjáni rendőrségi fogdában.)

A médiában dolgozók jól tudják, aki először tájékoztat egy eseményről, az helyzeti előnyben van a többiekkel szemben. Az emberek szemében az első hír mindennek fölött igaz, ez az etalon, a mérce, melynek tartalmától – akár hamis, akár nem – igazán nem könnyű eltántorítani a médiafogyasztókat. Az „első tálalás” klasszikusnak mondható tételét Hitler egyik hírhedt bizalmasának, Josef Goebbels népfelvilágosítási és propagandaügyi miniszternek tulajdonítják. A kommunikációs alapelv, nemtelen származása ellenére, fényes karriert futott be az eltelt évtizedekben, politikai rendszerektől függetlenül. Szinte vérre menő versenyfutás kezdődik egy-egy szenzációsnak gondolt esemény első közlésének a megszerzéséért a tömegtájékoztatási eszközök között. Diktatúrákban éppúgy, mint demokráciákban. Annyi lényegi különbségre azért ezennel rámutatnánk, hogy aki diktatórikus viszonyok között szerezte meg az elsőséget, az páholyban érezhette magát. A rendszer intézményei és személyiségei ugyanis éberren vigyáznak arra, hogy a kimondott szavak tartalma megmaradjon, más vélemények ne borzolják a közösség, az istenadta nép idegeit.

Minden bizonnyal az első szavak kimondásának misztériuma sarkallta az 1956. december 8-i salgótarjáni események hatalmi résztvevőit is a sietségre, és már aznap délután – hihetetlen, mi több nagyon is elgondolkodtató gyorsasággal – röplapokon tájékoztatták a megye lakosságát a tragikus történetekről. Első közlésükkel azon nyomban elkezdődött a hamisítások, a tudatos vagy tudattalan félremagyarázások, ferdítések sorozata.

„Salgótarján dolgozói! Az ellenforradalmi erők a mai napon a karhatalmi szervek törvényes intézkedése ellen tüntetést szerveztek. A szovjet katonai városparancsnokság és a rendőrség el akarta kerülni a vérontást, és többször felszólította a tüntetőket, hogy békésen vonuljanak el. Az ellenforradalmárok uszítására a tömeg ezt nem hajtotta végre. Az ellenforradalmárok a karhatalmi szervekre géppisztolyból, golyószóróból tüzet nyitottak és kézigránátot dobtak. Ennek következtében a szovjet és magyar karhatalmi szervek kénytelenek voltak tüzzel válaszolni... Salgótarján, 1956. december 8-án megyei rendőrkapitányság vezetője, szovjet katonai városparancsnok.”

E részletben mindössze annyi igaz, hogy a tömeget felszólították az elvonulásra, de az nem tett eleget a felszólításnak. Azt akarták, hogy a rendészeti szervek előbb

engedjék szabadon a két letartóztatott bányászt. A megyei rendőrkapitányság vezetője Szabó István őrnagy volt (1957-ben elbocsátották a rendőrség kötelékéből, és vizsgálatot indítottak ellene). A szovjet városparancsnokot Salupinnak hívták. Az alezredes nevét több történeti munkában – például Kahler Frigyes és M. Kiss Sándor 2003-ban megjelent „Mától lövünk” – Tíz év után a sortüzekről című összefoglalásában – „a” helyett „e” betűvel írják.

Tovább mennek a sortüzek magyarázatában az MSZMP megyei, járási és városi ideiglenes intézőbizottságai. A témával foglalkozó levéltáros történészek szerint ez a forrás is minden valószínűség szerint 1956. december 8-án keletkezett:

„Salgótarján dolgozói!... Az úgynevezett megyei munkástanács szervezésével a gyülekezési tilalom ellenére tüntetést szerveztek. Becsületes embereket: férfiakat, nőket vonultattak fel aljas céljaik elérésére. A megyei rendőrkapitányságnál lévő belügyminiszteri kiküldött (Ladvánszky Károly rendőr őrnagy – S. L.), a honvédparancsnokságtól Salgótarjánban tartózkodó vezérőrnagy (Házi Sándor – S. L.), valamint a szovjet katonai városparancsnok (Salupin alezredes – S. L.) kérte a tömeg elvonulását, de a tömegben lévő fasiszta ellenforradalmi elemek durva kiabálásaikkal, fenyegetésükkel megakadályozták ezt. Később a város északi irányából újabb csoport közeledett. A közeledő csoportból aljas provokátorok a magyar karhatalmi egységekre, a szovjet katonai alakulatokra kézigránátot dobtak, és a Rákóczi úti iskolából, valamint a mellette lévő épületekből géppuskatűzet nyitottak. Az ellenforradalmi elemek aljas provokációja áldozatokat követelt...”

A fent olvasott, jól kiokoskodott hazugságok több mint három évtizeden keresztül meghatározták a magyar társadalom gondolkodását. Ezek a szándékoltan téves adatok jelentek meg a publikációkban, könyvekben, folyóiratokban, propaganda kiadványokban, ezek mondták meg, mi is történt Salgótarjánban az ominózus napon, mit is szabad gondolnia a történelekről a hétköznapi halandónak. E direktíváknak a szajkózásáért adott a pártállami hatalom szép honoráriumokat, magas kitüntetésekkel...

Szerencsére – a rendszerváltoztatásnak hála – nem kell vonalasnak lennünk, illetve szabadon gondolkodhatunk Salgótarján legtragikusabb napjáról. Bandur Károly és Horváth István helyi történészek fogalmaztak így egyik, a *Nógrád* című megyei napilap hasábjain 1989 áprilisában megjelent összefoglalójukban. Írásuk jelentősége, hogy szabaddá tette az utat a realitások, a valóságos közelítések előtt. Magam szívesebben beszélek Salgótarján legsötétebb napjáról, mert szerintem ez pontosabb megfogalmazás, jobban rámutat arra a bosszúszomjas, aljas indulatra, ami azok kezét vezette, akik meghúzták a fegyverek ravaszát.

Ma már tehát szabadon beszélhetünk a történelekről, az eltelt jó másfél évtized hozzásegített bennünket ahhoz, hogy az eseményekben nem egyszerűen tisztában, de egyenesen tisztán lássunk. Lényegében hozzáférhetőek a források, elolvashatóak a rendszerváltás után megjelent tisztázó publikációk, szabadon alkothatunk véleményt. Mindennek dacára, amint arra Salupin alezredes esetében már rámutattunk, még mindig közkezen forog számos hamis adat, tévedés, s ezek sok esetben az ún. „első közlésre” mennek vissza. A hamisság továbbörökítésének csapdájába beleesnek a témában tekintélyre szert tett szerzők kiváló munkái is.

Ezúttal néhány típushibára kívánjuk irányítani a figyelmet. Mi alapján kíséreljük meg a korrekciót? Részben az ellenőrzött dokumentumok, részben a személyes beszélgetések alapján.

Szokatlan – a dogmatikusok szerint inkább tiszteletlen – nézőpontból vizsgálja az 1956-os forradalom és szabadságharc történetét Szatmári Jenő István. *1956: Lehet hogy másképpen volt?* című, 1996-ban megjelent könyvében arra mutat rá, hogy a kritikus időpontokban és helyzetekben, amikor a forradalmi lendület alábbhagyott vagy alábbhagyni látszott, rendszerint a szovjet állambiztonsági szervek által felbérelt, gyakran külföldi, idegen nemzetiségű provokátorok léptek fel, s közreműködésükkel elszabadult a pokol, megfelelő eszmei-politikai muníciót adva ezzel a népakarat ellenérdekeltjeinek, a szovjet és a magyar ortodox kommunistáknak. Figyelmet érdemlő könyvének egyik fejezete a nógrádi megyeszékhely legsötétebb napjáról szól. Javítsuk ki az *Egy „utórezgés”: Salgótarján* című rész egyes, fontosnak ítélt tévedéseit! (Már csak azért is, hogy a következő generációk ne essenek bele ezekbe a hibákba.)

Azt írja Szatmári: „December 7-én a karhatalom letartóztat két munkástanácsi aktivistát a nagybányai bányából, és Salgótarjánba viszi.”

A dátumhoz csak annyit teszünk hozzá, hogy a letartóztatás december 7-én késő este, illetve éjszaka következett be. Az egyik letartóztatott, Gál Lajos. (Nevét gyakran írják történelmi családnévként, a „g” után biggyesztve egy „a” betűt. Ő viszont simán írja a nevét, amint arra személyes találkozásunkkor felhívta a figyelmemet. – S. L.) Aknászként dolgozott a Kisterenyei Bányüzemnél, munkatársai tisztelték és szerették, s beválasztották a munkástanácsba. Olyannyira megbecsült munkásember volt, hogy november 21-én munkahelye küldöttjeként bejutott a Nógrádi Szénbányászati Tröszt munkástanácsába, ott bekerült a szűkebb vezetésbe, az öttagú intézőbizottságba is. Még ugyanazon a napon tagja lett a frissen megalakult Nógrád Megyei Munkástanácsnak.

A másik letartóztatottat Viczián Tibornak hívták. A róla szóló iratok többsége Istvánnak titulálja, s általában ezt vették át a későbbi irományok. Tévesen olvashatjuk nevét Kahler Frigyes és M. Kiss Sándor említett munkájában is. De visszatérve Szatmári könyvére: Viczián Tibor soha nem volt munkástanácsi aktivista, és nem dolgozott a nagybányai bányában sem. Más írások kisterenyei bányászként emlegetik, de ez az állítás sem felel meg a valóságnak. Viczián nem dolgozott a Nógrád megyei bányákban. Kisterenyei bányász volta legfeljebb annyiban állja meg a helyét, hogy szülőfaluja, Szúpatak az 1950-es tanácsrendszertől a négy kilométerre fekvő nagyközség társtelepülése lett. Ő azonban 1949-től, egyetemi tanulmányainak megkezdésétől nem élt a faluban, csak látogatóba járt haza. Viczián Tibor a Dunántúlon bányászkodott, az oroszlányi rabbányák egyikében, kényszerből. 1950 áprilisában ugyanis letartóztatták, mint az Eötvös Loránd Tudományegyetem első éves joghallgatóját. Az észak-nyugati Mátrában nagy port vert Adorján-Kakuk monstre kisgazdapárti perben 16-od rendű vádlottként 12 év fegyházbüntetésre ítélték. Minthogy a rabtartás sokba került, neki is lehetővé tették saját maga eltartását, vagyis a munkát. A csolnoki bányából szabadult ideiglenesen 1956. október végén. Szúpataki családi házukban húzódott meg. Itt tartóztatták le. Akik még élnek, s felfigyeltek a pufajkások érkezésére, azt mesélik, olyan reflektorfényvel jött a teherautó, hogy bele lehetett vakulni: „világítottak, mint a rakéta”.

A karhatalmista pufajkások különben eredetileg nem Vicziánt akarták letartóztatni, hanem Gál Lajos egyik idősebb munkatársát, a kovács Kelemen Károlyt. Kelemen a bányatröszt kisterenyei szolgáltatóvállalata munkástanácsának az

elnökhelyettese volt, eszméiért kiálló, harcos egyéniség. Egy szalon Vicziánhoz is kötődött: utolsó, 41-ik vádlottja volt az Adorján-Kakuk kisgazdapárti összeesküvési pernek. Kelemen észrevette, hogy jöttek érte a pufajkások, és a kert felé eső lakásablakon kiugrott, s elfutott, majd később jobbnak látta külföldre távozni. Bizonyára ez a körülmény is hozzájárul a Viczián Tibor körüli pontatlanságokhoz és ferdítésekhez.

Külön érdekessége a „két letartóztatott bányász” történetének, hogy Gál Lajos és Viczián Tibor nem ismerte egymást: soha nem találkoztak, a rendőrségen nem is szembesítették őket egymással. S amikor már találkozhattak volna, akkor sem kereste egyik a másikat. Pedig a kívülálló, aki csak azt olvasta vagy hallotta, hogy az ő kiszabadulásukért tüntettek a nógrádi iparmedence munkásai és bányászai, úgy gondolja, egymás jó ismerői, netán cimborák is voltak.

Mennyi áldozatot követelt a hatalom képviselőinek arrogáns fegyveres fellépése?

Nagy szórtságot mutatnak az adatok. Nem igazán meglepő, volt mit takargatniuk a tragédiát okozóknak: esztelen cselekedetük felfoghatatlan, megmagyarázhatatlan. Miféle élőlények azok, akik fegyvertelen emberekre lönek? Válogatás nélkül. Asszonyra, gyerekekre is! Menekülőkre. Hátulról.

Több mint valószínű, sohasem fogunk tisztán látni ebben a kérdésben. Eltérő adatokat hoznak fel a jelenlévő belügyiek és a pártvezető is. A BM Országos Rendőrkapitányság központi ügyeletesének jelentésében, amely a december 8–9-i salgótarjáni eseményeket foglalja össze, háromféle szám is szerepel: Ladvánszky Károly kezdetben 10–12 halottról szól, amit a késő esti órákban 56-ra módosít, míg Varga Lajos rendőr alezredes kb. 25 fő haláláról beszél. „A pontos adatokat a főosztály a kora délelőtti órákban igyekszik megállapítani. A karhatalmi egységek tagjai között halott, súlyos sebesült nincs, egy bajtárs szenvedett kisebb sérülést (lövedéktől horzsolást).”

Kahler és M. Kiss idézett művében történész kutatómunkára hivatkozva 49 halottról tesznek említést. A megyei levéltáros történészek azonban, az akkori igazgató, Á. Varga László vezetésével, 46 elhunyt személy adatait tudták az állami halotti anyakönyvekből kimutatni.

Szatmári Jenő István az utólagos értékelésekre hivatkozva írja: „...85 és 131 közé teszik a halottak számát...” Ezek az „utólagos értékelések” minden bizonnyal Jakab Sándor pártmunkás – aki a helyszínen tartózkodott, később a megyei pártbizottság első titkára lett – írásaira, mindenekelőtt a *Nógrád megyei monográfia* negyedik kötetére, továbbá Schiffer Pál *Sortűz 1956* című dokumentumfilmjére – közreműködő szociológus társaival könyvalakban is megjelentette – vonatkoznak. Jakab ír több mint nyolcvan halottról, illetve a Schiffer-filmben hangzott el először a 131 halott említése, hivatkozva az állásából január közepén érthetetlen módon és gyorsan eltávolított salgótarjáni városi anyakönyvvezető-nő férjének tett vallomására.

Számtalan szemtanúval beszéltem 1989 óta, olyanokkal, akik nemcsak a téren voltak, hanem elmentek a kórházba is. Többségük kevésnek tartja a dokumentálható 46 halottat, lényegesen többre emlékszik. Persze nem számolta meg senki az áldozatokat, így aztán minden vélekedés csupán feltételezés.

Ki mennyi áldozatot tart számon, végül is hit kérdése, egyébként pedig sok okból is eldönthetetlen...

„A tömeget két sortűz érte. A rendőrség előtt az egyik, a megyei tanács előtt a másik” – olvashatjuk Szatmári elemzésében. Úgy árnyalható ez a valóságnak megfelelő állítás, hogy a megyei tanács épülete előtt a tüntetőket valóságosan is két sortűz érte. A pufajkások ugyanis tárat cseréltek, és a második tárat is kilőtték mind egy szálig.

Szatmári ügyesen feszegeti a ki lőtt először kérdéskörét. Valóban jelen lehettek a téren provokátorok, akiket a hatalom vezérképviselői helyezhettek oda, hogy aztán egyöntetűen állíthassák: a karhatalmi szervek csak viszonozták a tüzet. Ezt állították az Országos Rendőrfőkapitányság négy szakemberének is, akik december 13-án jártak Salgótarjában helyszíni szemlét tartani. Jegyzőkönyvükben, bátor módon, egyértelmű megállapításokat tettek:

„...a tanács épületét vizsgálta meg a bizottság... ahol az épületnek az utca felé kiszögellő része volt, ott megállapította, hogy a földszint magasságában lévő ablakon és egy, a második emeleten lévő ablakon hosszanti irányú, lövedék által okozott sérülés van... A lövés irányát a két sérülésből a fegyverszakértő bevonásával úgy állapította meg, hogy a sérülési hellyel szemben levő, kiszögellő, a tanács épületéhez tartozó garázs tetejéről jöhetett... A bizottság értesülést szerzett arról, hogy a... fegyveres... személyt a tanács védelme érdekében, hivatalosan helyezték el a garázs tetején.” (De lehetett provokációs feladata is – S. L.)

„...a bizottságnak olyan adatok kerültek birtokába, hogy a felvonult tömegből is lövések voltak a főkapitányság épületére, ezért... vizsgálat tárgyává tette... Ennek során kb. harminchat olyan sérülést jelölt meg a bizottság, amelyről úgy látszott, hogy a főkapitányságot ért lövedékek okozták... Ezen vizsgálat során már igénybe vette a fegyverszakértőt is, ...megállapítást nyert, hogy a falon talált sérülések nem mostani eredetűek... azonban mégis látható az, hogy a főkapitánysági épület második emeletének több ablaka ki van törve, sőt van olyan ablak is, amelyiken lövési nyom volt látható... A bizottság az ablakon talált sérüléseknek irányát figyelembe véve kutatást végzett... kétséget kizáróan megállapította, hogy az említett ablakokon keresztül a lövések nem az épületbe jöttek, hanem az épületből mentek az utcára.”

A főkapitányság épülete előtt földhányás volt, ezt Szatmári, a résztvevők vallo-másaira alapozva, lövészároknak nevezi. A tragikus események idején az árkot valóban lövészárknak használták a szovjet kiskatonák, Ladvánszky, Házi és Sucin József, a tiszakécskei tömeggyilkosnak tartott, hírhedt Gyurkó Lajos egykori politikai helyettesének egységei. Mégsem volt lövészárk, hanem a tervezett kökerítés alapjának szánt mélyedés, összefüggő ároksor, földhányással.

Salgótarján legsötétebb napjának vérfürdőjéért a megyei munkástanács tagjait tette felelőssé a kádári hatalom. Jóllehet azok nem is tartózkodtak a helyszínen. Zömmel Budapesten jártak, hogy a kormány valamelyik, velük szóba álló tagjával tárgyaljanak a kibontakozás feltételeiről, illetve részt vegyenek a Nagybudapesti Munkástanács ülésén. Letartóztatták az acélgyári nemzetőrség két parancsnokát, Hadady Rudolfot és Hargitay Lajost is: a Kolozsvárról Salgótarjánba elszármazott műszaki fordítót és a Bajáról északra vetődött mérnök tanárt. Agyonkínzott, szitává lőtt tetemüket a hugyagi Soványréten fogták ki az Ipolyból. Kahler és M. Kiss könyve szerint december 10-én. Ezzel szemben a valóság: december 13-án, kora reggel haltak meg.

Szabó István őrnagy, a megyei rendőrkapitányság vezetője jelentette a BM részére december 14-én: „Folyó hó 13-án 7 óra 30 perckor Húgyag község határában az Ipoly-parton két ismeretlen hullát találtak, mindkettőn több lövést... semmiféle papírt és okmányt náluk találni nem lehetett, mert a tettes a helyszínen a hulláknál az összes okmányt elégette. A két hullát az Ipolyba vonszolta be, akik a bokorban felakadtak. A tettesek megállapítása folyamatban.”

Több évvel később is ismeretlenként kezelték a két salgótarjáni nemzetőr holttestét, s a hallgatás mellett talán ez is egyik oka, hogy máig nem sikerült a hozzátartozóknak fellelni szeretteik földi maradványait a balassagyarmati kórház temetőjében.

A hatóságok a tetteseket sem találták meg, pedig nagyon is jól tudták, kik azok. Tudni lehet ma is. Olvasható nevük a 2006. szeptember 23-án megnyitott húgyagi Hadady-Hargitay emlékmúzeum dokumentumaiban. Sokat kellett várnunk az 1956 történéseivel való igaz szembenézésre. De még mindig nem lehetünk elégedettek, még vannak megvilágítatlan, homályos pontjai az eseményeknek. Mindezekelőtt meg kellene szólalnia a „másik” félnek. Hiszen az éremnek két oldala van, s a kettő együtt adja ki az egészt. Nem elégséges, mondhatni inkább cinikus válasz az, amit Jakab Sándor válaszolt mindjárt a rendszerváltás hajnalán: ő elmondta véleményét az 1957. májusi megyei pártértekezleten, ő megírta a megyei monográfiában, a *Nógrádban* megjelent Bandur-Horváth cikkben pedig semmi új adat nem merült fel, tehát neki az eseményekhez nincs hozzáfűzni valója. Pedig most lenne itt az igazmondás ideje! Mindenféle karriervágyak, kötöttségek nélkül. Persze: nem szól szám, nem fáj fejem. No, de ilyen kardinális nemzeti ügyben...?

Az 1956. december 8-án Salgótarjában történetekért a 90-es évek közepén kellett felelnie néhány karhatalmistának. Mindössze tizenkét ember állt a bíróság elé. Minden pozitívum ellenére nagyon felemásra sikeredett az eljárás. Alig lehetett bizonyítani valamit is. Könnyen szerezhettek alibit a pufajkások, akár hamisat is, hogy ők nem voltak jelen a téren. Abba is maradt a sortűzügyek tárgyalása. Pedig... Pedig ha két oldalról kibeszélnénk az igazat, megtisztulnánk. Nem feszül-nénk eszementen egymásnak, mint napjainkban – a jubileumi évfordulón is.

Harminchárom év proletárdiktatúra és tizenhét év polgári demokrácia, azaz ötven év után is keserű a szánk íze. Tönkre tettük a népünnepélyt – illetve még rosszabb: nem is engedték, hogy létrejöjjön... Miért?... Miért?... Miért?